

Підприємництво та соціальна роль підприємця: психологічна ретроспектива

У сучасній економіці України відбуваються кардинальні перетворення. На зміну командно-адміністративній системі йде ринкова. Яка саме – чи то хижацько-грабіжницька, чи то соціально-відповідальна – це покаже практика. Поки що не можна стверджувати, що у своєму розвитку ми здійснюємо еволюцію з нижчого рівня до вищого. Характер ринкової системи не в останню чергу залежить від успішності підприємницької діяльності, яку здійснюють суб'єкти господарювання.

Необхідно відзначити, що економістів, соціологів, психологів і філософів завжди цікавили феномен підприємництва, особа підприємця та його поведінка. За умов ринкового реформування науковий і практичний інтерес українських фахівців до підприємництва значно зріс. До того ж перші роки діяльності господарюючих суб'єктів в умовах становлення ринкових відносин створили певний досвід підприємницької практики. Однак спроби охарактеризувати особливості підприємництва як певної соціально-психологічної реальності в Україні зіштовхнулися з недостатньою розробленістю теоретико-методологічних засад вивчення даної проблеми. Відтак перед українськими науковцями постала необхідність створення відповідних теоретичних і методологічних засобів вивчення підприємницької поведінки, а також здійснення на розробленій концептуальній основі досліджень вітчизняного підприємництва загалом, суб'єктів підприємницької діяльності зокрема.

Завданням даного дослідження є аналіз висвітлення основних теоретичних підходів до проблеми підприємництва з метою створення моделі якостей особистості успішного підприємця.

Слід зазначити, що погляди на підприємця та його роль у суспільстві зазнали тривалої еволюції в науковій теорії. Висвітливо лише психологічні

аспекти поглядів економістів та соціологів на проблему підприємництва. Термін “підприємець” (фр. entrepreneur) вперше був введений до наукового обігу у XVII столітті англійським економістом Р.Кантильоном. До числа підприємців він відносив усіх осіб з нефіксованими доходами (торговці, ремісники, селяни), що працюють в економічній сфері та залучені до процесу купівлі-продажу товарів в умовах несталості, непевності та непередбачуваності цін. На його думку, головною властивістю підприємців є готовність до ризику [5,26].

Французький економіст А.Тюрго [18] пов’язував успішну підприємницьку поведінку не лише з готовністю до ризику, але й з певними творчими і організаторськими здібностями.

Підприємця, як власника підприємства, метою діяльності якого є отримання прибутку, А.Сміт [16], наділяв такими рисами як підприємливість у реалізації господарських задумів, компетентність у веденні справ, поєднання ризику та обережності. Засновник ліберальної економічної теорії вважав, що підприємцями керують саме егоїстичні мотиви, постійне і невичерпне бажання покращити свої матеріальне становище.

Новий підхід до вивчення особи підприємця сформував французький економіст Ж.-Б.Сей, який вбачав у підприємцеві особу, яка береться власним коштом і на власний ризик виробляти який-небудь продукт[14,17]. На його думку, підприємець має бути “людиною заможною, відомою своїм розумом, розсудливістю, любов’ю до порядку, чесністю і щоб завдяки цим властивостям він міг отримувати капітали, яких сам не має”[14,60]. До інших обов’язкових рис, що необхідні для виконання підприємницьких функцій, Ж.-Б.Сей відносив розуміння довколишніх обставин, вміння правильно передбачати значущість продукту та суспільні потреби, які підприємець збирається задовольняти. Він зазначав, що успішна підприємницька діяльність має також ґрунтуватися на наявності таланту керувати, здатності долати численні перешкоди і виправляти невдачі, на винахідництві нових прийомів виробництва. Водночас Сей

виключно важливе значення надає вмінню поєднувати теоретичні знання з практичним життєвим досвідом [14,61].

Значної уваги підприємцеві було приділено в теорії А.Маршалла, згідно якої підприємець виконує дві різні специфічні функції – управління виробництвом і збутом та управління робочою силою. “Через те він має володіти подвійною здібністю. Перша з них передбачає глибинне знання усіх закономірностей функціонування своєї галузі, вміння передбачати загальні тенденції розвитку виробництва і споживання, здатність до швидких суджень та сміливого ризику” [8,382]. Друга – “бути природженим керівником людей, вміти правильно підбирати собі помічників, спонукати до дій їх підприємливість та ініціативу” [8,382].

Німецький соціолог В.Зомбарт [4] стверджував, що якщо підприємець прагне досягти успіху у своїх справах, він має виступати, водночас, у 3-х іпостасях. Перша з них – це завойовник, умовою чого є наполегливість, готовність до ризику, вміння складати і реалізовувати план. Потім – організатор, що передбачає правильну оцінку людей і налагодження їх роботи. Третя – торговець, що визначається вмінням проводити переговори, викликати зацікавленість покупця.

Загальний прорив у розумінні феномену підприємництва наступив з появою концепції економічної динаміки Й.Шумпетера, що ґрунтувалася на створенні “нових комбінацій”. Центральна роль в ній відводилася вже особистості підприємця як продуцента соціально-економічних змін. Функція підприємництва, на думку вченого, полягає, головним чином, у тому, щоб “реформувати чи революціонізувати виробництво, використовуючи інноваційні технологічні рішення для випуску нових товарів або виробництва старих товарів новим способом, відкриваючи нові джерела сировини та матеріалів або нові ринки, реорганізовуючи при цьому галузь” [21,183]. Так, саме Й.Шумпетер дав сучасне визначення підприємця як новатора та підприємництва як особливої соціально-економічної функції, що полягає у здійсненні нових

комбінацій. Дослідник наголошував: “Для того, щоб діяти впевнено за межами звичних рамок... необхідні особливі здібності, що притаманні лише невеликій частині населення, і саме ці здібності визначають як підприємницький тип, так і підприємницьку функцію” [21,184]. На його думку, підприємця відрізняють, по-перше, особливий погляд на речі, причому головну роль відіграє не стільки інтелект, скільки воля і здатність відокремлювати певні моменти дійсності і бачити їх у реальному світі; по-друге, здатність йти вперед на самоті, не лякаючись пов’язаних з цим непевностей і можливого опору; по-третє, його вплив на інших людей, тобто те, що називають “мати авторитет” [21,185].

Інша теорія, що поставила в центр своєї уваги особистість підприємця, належить відомому американському економісту Ф.Найту. В обґрунтуванні особливих підприємницьких якостей він виходить із того, що кожна ділова ситуація є унікальною і не може прогнозуватися заздалегідь, тобто знаходитись у стані невизначеності. Саме тому, основні властивості суб’єктів підприємницької діяльності Ф.Найт вбачає в інтуїтивному передбаченні, у вірі в правоті своїх суджень, у внутрішній впевненості у необхідності і доцільності прийняття ризикованих рішень.

Подальший розвиток теорії підприємництва можна знайти в працях зарубіжних вчених другої половини ХХ століття Д.Макклелланда, П.Друкера. А.Шапіро, К.Веспера, Р.Хізріча, Ф.Хайека, які теж висловлювали свої думки щодо сутності підприємницької спрямованості особистості. Так, за Д.Макклелландом, підприємець – це енергійна людина, яка діє в умовах помірного ризику. П.Друкер вбачає в особі підприємця людину, яка використовує будь-яку можливість з максимальною для себе вигодою. Підприємлива людина, стверджує П.Друкер, “наділена здібністю самостійно генерувати нові ділові ідеї, відшуковувати можливості для створення чогось незвичного, використовувати нетрадиційні шляхи та брати на себе відповідальність за ризик при реалізації цих ідей” [2,32]. А.Шапіро відніс до підприємців людей, які, проявляють ініціативу, організовуючи нові соціально-

економічні механізми. Р.Хізріч визначив підприємництво як процес створення чогось нового, що володіє вартістю, а підприємця як людину, що витрачає на це весь свій час і сили, бере на себе весь фінансовий, психологічний та соціальний ризик, отримуючи у винагороду гроші та задоволення від досягнутого [20].

Якщо повернутися до розуміння сутності підприємництва вітчизняними вченими, то, на нашу думку, більш вдалим є визначення підприємництва як особливого, пов'язаного з ризиком, виду діяльності по організації нової, потенційно прибуткової справи. Воно – творча активність в економіці [12,44]. На творчий характер підприємницької діяльності вказує і І.Ясін. Він розглядав підприємництво як вид творчої діяльності, суть якого полягає в тому, щоб в умовах невизначеності знаходити можливості найкращого використання обмежених ресурсів і добиватися реалізації цих можливостей на практиці [23,91]. Близьким до попередніх є і таке визначення: “Підприємництво – це інноваційна діяльність, що здійснюється в умовах ризику і спрямована на отримання прибутку” [11,14].

Вдалим бачиться підхід до сутності підприємництва С.І.Кретьова: “Підприємництво – це ризик, непередбачувана діяльність, спрямована на подолання існуючих стереотипів господарювання” [12,46]. Хоча тут і не вказано на всі суттєві якості, що визначають спрямованість особистості підприємця, проте підкреслюється революційний характер його діяльності, що важливо.

Досить повне визначення підприємництва дає Н.М.Лисенко: “Підприємництво – це ініціативна, систематична, самостійна діяльність громадян, спрямована на виробництво продукції, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється на свій страх і ризик і під свою майнову відповідальність... До того ж, це не просто особливий вид діяльності. Це і особливий стиль та тип поведінки, спосіб мислення і дії, складові якого – ініціатива, пошук нетрадиційних рішень, масштабність і ризик, ділова активність” [7,4-8]. Підприємництво – це пошук і розробка нових

технологічних, організаційних і ринкових можливостей, які стимулюють масове новаторство, незалежно від ресурсів, що контролюються в даний момент. Це особливий, новаторський стиль господарської поведінки, в основі якої лежить постійний пошук нових можливостей, спрямованість на нововведення, вміння залучати і використовувати для вирішення поставлених завдань ресурси із найрізноманітніших джерел [13,12].

Таким чином, такі психологічні компоненти підприємницької діяльності як здатність до ризику, до інноваційного типу мислення та активності відрізняють її від консервативної орієнтації, обумовлюють її спрямованість на динамічне зростання. Всякий індивід, чия поведінка характеризується пошуковим стилем, є потенційний підприємець. Підприємець перестає бути підприємцем, коли заснована ним справа починає функціонувати в умовах кругообігу [22,174].

Короткий огляд наукових розробок в галузі підприємництва у нашій країні та за кордоном свідчить про значне розмаїття уявлень щодо сутності підприємницької діяльності загалом, та особистості підприємця, зокрема. Однак в сучасній літературі все ще не існує чіткого і загальноприйнятого визначення підприємницької діяльності. Виходячи з різних точок зору щодо симптомокомплексу якостей, що визначає підприємницьку спрямованість особистості, слід констатувати, що кожна з них розглядає особистість підприємця під різним кутом, проте всі вони передбачають наявність таких його якостей як новаторський та творчий підхід до справи, організаторські здібності і готовність ризикувати.

Обов'язковими рисами підприємця є бажання долати труднощі, самоконтроль, розсудливість в поєднанні з постійною готовністю до ризику, здатністю адаптуватися до змін у навколишньому середовищі. Сутність сили особистості підприємця заключається в свободі залишатися самим собою в найрізноманітніших ситуаціях, досягаючи при цьому поставленої цілі. Сила

особистості підприємця базується на професіоналізмі, вмілому ризику і здатності до співробітництва [19,41-42].

П.Мягков, Ф.Русинов, Д.Петросян відмічають такі характерні риси підприємців як вміння переборювати “зашкарублість” і рутину в навколишньому середовищі, здатність до нестереотипного мислення, вміння ризикувати, вміння будувати взаємовідносини з людьми, наполегливість і цілеспрямованість у праці [9,57].

Академік Л.І.Абалкін виділяє ряд таких особистісних характеристик, що визначають успішність оволодіння підприємницькою сферою: свобода у виборі напрямків і методів роботи, самостійність у прийнятті рішень, відповідальність за рішення, що приймаються, і їх наслідки, пов’язаний з цим ризик, орієнтація на досягнення комерційного успіху та отримання прибутку [1,12].

Академік Т.І.Заславська розглядає такі констатуючі характеристики успішного підприємця: цільова установка на отримання прибутку, свобода і автономність прийняття економічних рішень, самостійність, що виражається в особистому ризику і особистій відповідальності [3,3].

Аналіз поглядів різних учених до сутності поняття “підприємництво” обумовлює виділення такого поняття як “підприємливість”. Т.Ковальчук вважає, що підприємництво – більш широке поняття ніж підприємливість. Підприємництво – конкретний вид господарювання, а підприємливість – тип господарської поведінки, організаційно-творчий компонент підприємництва [6,29]. З психологічної точки зору, відношення “підприємництво – підприємливість” не можна розглядати з позицій “більше – менше”, “ширше – вужче”. Ці поняття відрізняються якісно, адже характеризують різні аспекти явища новаторства. Саме тому в основу нашого дослідження покладено погляд на підприємливість як властивість характеру, що дозволяє його власнику найшвидшим і найбільш ефективним способом вирішити проблему, яка стоїть перед ним, прийти до заданої цілі, проявляючи спритність розуму й

винахідливість, вміння спілкуватися з людьми, дорожити своїм та чужим часом на шляху до успіху[12,44].

Вдалим бачиться визначення підприємливості і В.Г.Смольковим, в якому він бачить “рису особистості, яка основана на здатності людини досягати конкретних цілей в господарській, соціальній та інших сферах суспільного життя за рахунок своєї ініціативи, діловитості, винахідливості, самостійності... готовності ризикувати й нестандартності рішень, які приймаються. Стрижнем її, як провідної ознаки економічної поведінки господарюючих суб’єктів, виступає новаторство в підході до розв’язання завдань” [17,102].

Н.А.Побірченко, О.П.Сергеєнкова визначають підприємливість як “індивідуальну якість особистості, яка виявляється в ініціативності, сміливості, динаміці поведінки, в економічності мислення, в наполегливості, ризикованості характеру, в творчому діяльнісному підході до постановки і розв’язання проблем, в уміннях приймати рішення в ситуаціях вибору, докладати зусилля в подоланні труднощів” [15,241].

Таким чином, підприємливість, як провідна інтегрована якість людини нового типу, що “визріла” в надрах ринкової економіки, характеризується досить широким спектром загальнолюдських та вузькоспецифічних якостей, “успішність розвитку яких залежить від здібностей самої людини” [10,118].

Проаналізувавши сучасні підходи до особи суб’єкта підприємницької діяльності і, намагаючись уникнути їх одностороннього свого трактування, визначаємо підприємництво як активну творчу поведінку, яка реалізує себе в інноваційній діяльності в умовах економічної свободи, невизначеності ситуацій і ризику, з прийняттям на себе відповідальності з метою досягнення комерційного успіху і особистого задоволення. Саме таке розуміння підприємництва покладено в основу розробки власної моделі симптомокомплексу характеристик, що визначають успішність оволодіння підприємницькою діяльністю, в якій, ми вважаємо, слід виділити 5 базових

позицій: професійна компетентність у бізнесі, підприємливість, організаторські здібності та особиста організованість, працездатність, моральні якості.

Література:

1. Абалкин Л.И. Заметки о российском предпринимательстве. – М.: Прогрес, 1994. – 160с.
2. Друкер П. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. – М., 1992. – 186с.
3. Заславская Т.И. Бизнес-слой российского общества: сущность, структура, статус // Социс. – 1995. - №3. – С.3-7.
4. Зомбарт В. Буржуа. – М.: Наука, 1994. – 443с.
5. Карлоф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы. – М.: Экономика, 1991. – 239с.
6. Ковальчук Т. Предпринимательская деятельность и механизм её регулирования // Политика и время. – 1991. - №15. – С.26-33.
7. Лисенко Л.М. Розвиток підприємництва на Україні та його роль в оновленні суспільства. – К.: Знання, 1991. – 20с.
8. Маршалл А. Принципы политэкономии. – М.: Прогрес, 1982. – В 3-х т. – Т.1. – 416с.
9. Мягков П., Русинов Ф., Петросян Д. Возрождение предпринимательства в России // Экономист. – 1993. - №1. – С.55-60.
- 10.Побірченко Н.А. Розвиток в учнівської молоді здібностей до підприємницької діяльності // Психологія. Збірник наук. праць. – Вип.2(5). – К., 1999. – С.116-119.
- 11.Позняков В. Новая социальная группа: признаки, мотивы действий, трудности становления // Человек и труд. – 1992. - №4. – с.14-16.
- 12.Предприниматель: экономико-психологический профиль // Психологический журнал. – 1992. – Т.13. - №3. – С.42-53.
- 13.Предпринимательство в конце XXвека. – М.: Наука, 1992. – 312с.

- 14.Сей Ж.-Б. Трактат политэкономии. – М.: Изд-во И.Т.Солдатенко, 1896. – 240с.
- 15.Сергеенкова О.П. Професійно-орієнтований розвиток діловитості в особистості майбутнього спеціаліста ринкової економіки // Психологія. Збірник наук. праць. – Вип.2(5). – К., 1999. – С.240-246.
- 16.Смит А. Исследование о природе и причине богатства народов. – М.: Изд-во соц.-полит. лит., 1962. – 677с.
- 17.Смольков В.Г. Предприимчивость и риск: опыт и проблемы // Социально-политический журнал. – 1993. - №7. – С.101-108.
- 18.Тюрго А. Избранные экономические произведения. – М.: Соцэкгиз. – 1961. – 198с.
- 19.Урчукин В. Десять заповедей предпринимателя. – К., 1992. – 111с.
- 20.Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело. Вып.1. Предприниматель и предпринимательство. – М.: Прогрес, 1991. – 160с.
- 21.Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия. – М.: Экономика, 1995. – 540с.
- 22.Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогрес, 1982. – 455с.
- 23.Ясин Е. Ставка на предпринимательство // Человек и труд. – 1992. - №1. – С.90-92.

На основе анализа основных теоретических подходов к проблеме предпринимательства рассматриваются психологические и социально-психологические предпосылки успешной предпринимательской деятельности. Выделяется симптомокомплекс качеств личности преуспевающего предпринимателя.